

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ПОБУТУ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У ТВОРАХ ЙОЗЕФА РОТА

У статті аналізуються мовні засоби репрезентації повсякденного життя й культури українського народу у творах Й. Рота.

Ключові слова: побутова лексика, запозичення, демінутиви, антропоніми.

В статье анализируются языковые средства отображения повседневной жизни и культуры украинского народа в произведениях Й. Рота.

Ключевые слова: бытовая лексика, заимствование, деминутивы, атронимы.

The article deals with the linguistic means of the reflection of Ukrainian daily life and culture in J. Roth's works.

Key words:

Давно вже переступив національні межі інтерес до художньої спадщини одного з найкращих австрійських прозаїків ХХ століття Йозефа Рота, який зробив вагомий внесок у скарбницю загальнонародських духовних цінностей. Творчість Й. Рота дослідники розглядають як яскраву сторінку австрійської й української культури в Галичині на початку минулого сторіччя. Поряд з К.-Е. Францом, Л. фон Захермазохом, М. Шпербером Й. Рот створив колоритні й мальовничі пейзажі української природи, віддзеркалив особливості автентичного населення галицького краю – українських селян, представив світу українську людину, її проблеми й ментальні риси.

Спробу дослідити українські мотиви у літературному доробку Й. Рота знаходимо у розвідці відомої германістки з Німеччини А.-Г. Горбач. Предметом її спеціального аналізу стали ті твори письменника, де зустрічаються українські постаті і відносини, що панували на галицько-волинських землях. Образу Галичини у творчій спадщині письменника належної уваги надає літературознавець Марія Кланьска. У німецькомовній публікації вона коротко зупиняється на особливостях зображення українських селян у творах Й. Рота, підкреслюючи, що вони належать до тих бідних і простих людей, яким симпатизує письменник.

Знайомлячись з художнім доробком великого белетриста ХХ століття Й. Рота, який пройнятий гуманізмом, доброзичливістю і співчуттям у змалюванні українських селян, насамперед вражає його обізнаність у побутових подробицях внутрішнього і зовнішнього сільського життя. Це пояснюється тим, що письменник зростав у мультикультурному середовищі Галичини і з дитячих років мав контакти з представниками різних етносів (у тому числі й українського), які населяли цю дивовижну землю. Загальний уклад життя українських селян яскраво відображається у творах Й. Рота через використання побутової лексики, під якою ми розуміємо слова-найменування житлових приміщень, їжі, посуду, одягу, взуття, музичних інструментів, сільськогосподарських знарядь і т. д. Не можна не погодитися з думкою А. Белої, яка вважає, що побутові назви орієнтують чи-

тача, підказуючи йому час дії, умови життя народу, особливості його побуту, звичаїв, духовних занять [Белая 1997, 25].

Аналізуючи своєрідність способу життя українських селян, відображену у романах і новелах Й. Рота, основну увагу приділяємо побутовій лексиці, оскільки вона несе у собі інформацію культурного характеру. Семантичні особливості побутових назв дозволяють нам виокремити основні тематичні групи побутової лексики:

1) лексеми на позначення житлових приміщень, до яких відносимо назви житлових споруд, основних частин житла: Plafond [Radetzkmarsch 1999, 326], hölzerne Stube [Radetzkmarsch 1999, 384] ... Сема „сільський житловий будинок“ репрезентована у творах Й. Рота лексемами Haus [Tarabas 2005, 31], Hütte [Radetzkmarsch 1999, 325], Bauernhütte [Radetzkmarsch 1999, 327], Häuschen [Radetzkmarsch 1999, 388], які вживаються автором паралельно. Прикметно, що аналізована сема представлена й атрибутивними словосполученнями: ein kleines Haus [Radetzkmarsch 1999, 384], niedrige Hütte [Radetzkmarsch 1999, 74].

2) лексика на позначення господарських приміщень, що включає назви місць, на яких розташована хата з господарськими будівлями: Schober, Scheune [Radetzkmarsch 1999, 395], Gehöft [Radetzkmarsch 1999, 396]...

3) номени на позначення меблів, посуду й інших предметів домашнього вжитку: Wiege, Hacken, Seil [Radetzkmarsch 1999, 326], Kerze [Radetzkmarsch 1999, 384], hölzerner Löffel [Tarabas 2005, 178]... Репрезентантами семи „гличик“ виступають лексема Töpfchen [Tarabas 2005, 71] й атрибутивне словосполучення irdenes Topf [Tarabas, 178].

4) назви різних видів одягу й прикрас: Stiefel [Leviathan 1989, 544], Korallenkette, sackleinene Hose [Radetzkmarsch 1999, 558], Unterhose aus Sackleinwand [Tarabas 2005, 33]. Лексеми „хустина“ й „чоботи“, як правило, конкретизуються за допомогою промовистих епітетів (здебільшого оцінних), ось наприклад, bunte Kopftücher [Radetzkmarsch 1999, 205], die schönsten farbigen Kopftücher [Tarabas 2005, 134]. Конкретизуючі й оцінні епітети вживаються і з лексемою „Schafspelz“: kurze stark riechende Schafspelze [Radetzkmarsch 1999, 391], hellgelbe Schafspelze [Tarabas 2005, 45]. На позначення семи „сорочка селянина“ зафіксовані лексеми Hemd [Radetzkmarsch 1999, 384], Bauernhemd [Tarabas 2005, 33], grobwebtes Leinenhemd mit schmalem, blau-rot besticktem Kragen [Radetzkmarsch 1999, 384]. Останній вираз, до складу якого входять яскраві художні означення, має національно-специфічне забарвлення, адже відомо, що вишиванка як предмет українського національного вбрання належить до знаків української етнокультури.

5) найменування сільськогосподарського приладдя: Spaten, Harke [Radetzkmarsch 1999, 326], Sense, Sichel [Radetzkmarsch 1999, 385]...

6) лексеми на позначення страв і напитків: Zucker, Mehl [Radetzkmarsch 1999, 327], bratende Kartoffeln [Tarabas 2005, 8], gekochtes Schweinefleisch, weißer Schafskäse [Tarabas 2005, 31], gebratene Äpfel [Tarabas 2005, 71]...

7) лексика на позначення свійських тварин і птиці: Hahn, Hund [Radetzkmarsch 1999, 385], Schwein, Ente, Gans [Tarabas 2005, 94]...

8) номени на позначення сільськогосподарських культур, добрив, кормів для худоби: trockenes Heu, Häcksel, Strohhalme [Radetzkmarsch 1999, 225], Weizen-und Kornähren, Mohn [Radetzkmarsch 1999, 387]...

9) найменування занять селян: Holzhacken, Erntearbeiten [Radetzky marsch 1999, 214], Pferdemarkt, Schweinemarkt [Leviathan 1989, 544]...

10) назви земельних ділянок, відведених для сільськогосподарських цілей: Felder, Gemüsegärtchen [Radetzky marsch 1999, 326]...

11) назви предметів особистого вжитку: Pfeife [Radetzky marsch 1999, 388], Zigaretten, Tabak [Leviathan 1989, 558], Leinensäcken [Tarabas 2005, 94]... На позначення семи „гармонь“ у романі „Марш Радецького“ виявлено лексеми Ziehharmonika [Radetzky marsch 1999, 153] і Mundharmonika [Radetzky marsch 1999, 73].

12) лексика на позначення сільських населених пунктів: Dörfchen [Tarabas 2005, 166], Weiler, Dorf [Radetzky marsch 1999, 395];

13) номени на позначення об'єктів, розташованих на території села: Kirche [Radetzky marsch 1999, 396], Dorfschenke [Radetzky marsch 1999, 386]...

Якщо взяти до уваги структуру побутової лексики, то, звичайно, превалюють однослівні назви побутових предметів, серед яких трапляється чимало композитів. До складу багатокomпонентних структур в основному входять епітети, виражені в першу чергу прикметниками, а також дієприкметниками і дієприслівниками. Інколи оцінна функція Ротових художніх означень посилюється за допомогою прислівника, наприклад, die ... scharf riechenden, ... Schafspelze ohne Knöpfe [Tarabas 2005, 92].

Серед побутових найменувань знаходимо чимало демінутивів, які розкривають особливості емоційно-чуттєвого характеру “української душі”: ein schelmisches und böses Feuerchen [Tarabas 2005, 38], Pferdchen [Tarabas 2005, 117]. Демінутивні утворення переважно з емотивно забарвленим суфіксом -chen, осердям яких виступають іменники, використовуються письменником як засіб вираження емотивної оцінності, досягнення експресивного забарвлення речення, в якому відтворюються побутові реалії, особливості світогляду й мовлення, а також зовнішність українських селян: Äderchen [Tarabas 2005, 187], Wägelchen [Tarabas 2005, 117]. Залежно від семантики основи іменника й контексту зменшено-оцінні форми з приєднувальним суфіксом -chen (рідше -lein) набувають семантичного значення: 1) зменшеності (Häuschen [Radetzky marsch 1999, 388]), 2) зменшеності та пестливості (Bürschchen [Erdbeeren 1989, 1017]), 3) зменшеності й іронії (ein armseliges Früchtlein [Tarabas 2005, 107]). На відміну від німецької мови українська володіє великим арсеналом суфіксів, які передають значення зменшеності й пестливості, та вирізняється суб'єктивно-оцінними дериватами другого ступеня демінутивності. У творах Й. Рота другий ступінь демінутивного значення у більшості випадків виражається суфіксальною морфемою -chen і прикметниковими лексемами winzig, dünn, klein, які надають іменнику не лише відтінку пестливості, а й зменшеності (іноді іронії): ein winziges Köpfchen [Tarabas 2005, 107], ein dünnes Kettchen [Tarabas 2005, 38].

У межах побутової лексики зауважуємо і чимало запозичень різного походження (Plafond [Radetzky marsch 1999, 326], Korallen [Leviathan 1989, 554], на аналізі яких зупинятися не будемо, оскільки вони опинилися у фокусі нашої уваги у попередніх дослідженнях. Варто зазначити, що у відтворенні колориту історичної епохи, мультинаціональної атмосфери, в умовах якої формувалася свідомість й особливості побуту українського народу, важливу роль відіграють русизми (Wodka [Tarabas 2005, 31], Rubel, Kopeke [Leviathan 1989, 569]) й австріацизми, здебільшого архаїчні лексеми (Krone,

Dukaten [Radetzkymarsch 1999, 327]). Однією з етнокультурних реалій українського життя ми можемо назвати традиційну страву Borschtsch [Leviathan 1989, 550] та поширене серед українців, поживне харчування Kascha [Tarabas 2005, 26]. Номен Borschtsch на позначення української національної страви, затранскрибований латинкою, являється безеквівалентною лексемою, оскільки репрезентує побутове явище, для якого немає відповідника у німецькій мові. Слово Kascha Й. Рот вживає паралельно з німецькими відповідниками Grütze [Tarabas 2005, 31], Brei [Tarabas 2005, 87]. Для позначення традиційного українського алкогольного напою – горілки письменник надає перевагу запозиченням-калькам з української мови Neunziggrädiger [Radetzkymarsch 1999, 160], der „Heimische“ [Radetzkymarsch 1999, 160], адаптовуючи їх до граматичної системи німецької мови. Названі лексеми мають адекватний відповідник у німецькій мові Schnaps [Radetzkymarsch 1999, 160], який подекуди зустрічається у творах Й. Рота.

Суттєвим елементом повсякденного життя й культури українців виступає пісня, яка підносить настрій, звеселяє душу й виражає почуття людини (смутку, радості і т. д.). У своїх творах відомий знавець „української душі“ створив своєрідний образ співучих українських селян, які у праці й під час відпочинку вдаються до пісні. У романі „Марш Радецького“ Й. Рот навіть вводить у текст пісні про кайзера та його дружину неасимільований вираз українського походження „Oj nasch cisar, cisarewa“ [Radetzkymarsch 1999, 313] разом з його перекладом.

Великою духовною традицією, однією з домінант українського світогляду, вважається релігійність. Із сторінок творів Й. Рота постає перед нами українець, в духовному і повсякденному житті якого віра в Бога тісно переплітається із забобонністю. На ці особливості української національної культури вказує у своїй творчій спадщині Й. Рот, неодноразово використовуючи промовисті епітети fromm, abergläubisch і дієслово sich bekreuzigen. Ось, наприклад: „Er bekreuzigte sich noch einmal, diesmal aus Dankbarkeit für die Güte Gottes, ...“ [Radetzkymarsch 1999, 326]; „Er war abergläubisch“ [Tarabas 2005, 9]. Досить багато про релігійність як українську ментальну рису говорить і форма вітання, в якій звеличується Ісус Христос (надзвичайно поширена серед українців в минулі століття). Письменник вміло відтворює привітання, зберігаючи український національно-культурний колорит, і влітає його у сюжет своїх творів: „Plötzlich trat ein vollbärtiger, schwarzer Bauer aus seiner Hütte, ... und grüßte: „Gelobt sei Jesus Christus!“ – „In Ewigkeit. Amen!“ sagte Trotta und ...“ [Radetzkymarsch 1999, 385-386]. У ході аналізу мовлення українських персонажів звертає на себе увагу фігурування лексеми Gott, яка виражає нерозривний духовний зв'язок українців з Творцем, їхню безмежну віру в Його силу: Gott sei Dank und Lob [Tarabas 2005, 169], Gott segne dich [Tarabas 2005, 32].

Для надання максимальної виразності своїм українським персонажам Й. Рот створює низку літературно-художніх антропонімів (ЛХА), які здебільшого відповідають реальним іменам і прізвищам, що у минулі століття набули активного поширення серед українського народу: Katharina [Radetzkymarsch 1999, 76], Pantelejmon, Ivan [Radetzkymarsch 1999, 377], Kalejczuk [Tarabas 2005, 63], Maria [Tarabas 2005, 33]. Якщо наведені антропоніми, які становлять переважну більшість, – одночленні (в основному включають ім'я), то Peter Onucha [Erdbeeren 1989, 1017], Jan Stepaniuk [Radetzkymarsch 1999, 384] – двочленні. Інколи перед антропонімом стоїть апелятив, який виражає посаду, чин або

звання, ось, наприклад, *der Knecht Fedja* [Tarabas 2005, 63], *der Major Kisilajka* [Tarabas 2005, 49]. Й. Рот дає своїм українським героям також дотепні прізвиська, які вказують на характерну зовнішню рису: *Nikofor*, *der Rothaarige* – Рудий Никифор; *Pawel*, *der Blatternarbige* – Рябий Павло [Radetzky marsch 1999, 377]. Кількісний аналіз власних назв дозволив виявити домінування чоловічих антропонімів на жіночими (2), які складаються лише з імені. Деякі ЛХА у творах Й. Рота характеризуються варіативною структурою: *Onufrij* [Das falsche Gewicht 1989, 150], *der Diener Onufrij* [Das falsche Gewicht 1989, 139], *Kisilajka*, *der Major Kisilajka* [Tarabas 2005, 49] та ін. Безліч найменувань у однойменного героя (українця за національністю) роману „Тарабас“: *Tarabas*, *Nikolaus Tarabas* [Tarabas 2005, 7], *der gewaltige Oberst Tarabas*, *der gefährliche Tarabas* [Tarabas 2005, 114] і т. д. І. Кочан слушно зазначає, що „вибір імені для літературного героя не буває випадковим: письменник вкладає в нього певну оцінку, характеристику, тобто використовує власні імена як додатковий художній засіб для вираження ідейно-естетичного задуму“ [Кочан 1999, 24]. Часто у структурі антропоніма міститься епітет, що вказує на рису, властиву характеру головного персонажа роману „Тарабас“ або ж виражає авторське ставлення до нього: *der fürchterliche Tarabas*, *der arme Tarabas*, *gewaltiger Tarabas*, *der gefürchtete Tarabas* [Tarabas 2005, 80-81], *der furchtbare Tarabas* [Tarabas 2005, 90]... Серед ЛХА, якими іменуються герої творів Й. Рота, нерідко подибуємо російські еквіваленти українських власних назв, за допомогою яких, на наш погляд, автор хотів підкреслити тогочасний вплив російської культури на антропонімію українців, їхнє життя. Ось, наприклад, *Nikolaj* [Radetzky marsch 1999, 377], *Andrej* [Tarabas 2005, 178], *Fedja* [Tarabas 2005, 188].

Отже, до характерних рис ідіостилю Й. Рота ми відносимо в першу чергу майстерне використання ЛХА, які виступають важливим засобом творення українського колориту у творах письменника й маркерами національної культури. Назви своїм героям (здебільшого чоловікам) автор добирає в основному з реального українського антропонімікону. Деякі власні назви у художніх текстах Й. Рота стилістично навантажені, оскільки не лише називають, а й характеризують персонажа. Реалії повсякденного життя українських селян письменник відтворює, вдаючись до побутової лексики, серед якої найбільш виразними у кількісному відношенні є лексеми на позначення українських традиційних страв, одягу, меблів і предметів домашнього вжитку. Часто побутові назви вживаються з яскравими епітетами, які виконують зображальну й оцінну функцію. Помітний відсоток побутової лексики складають демінутиви, особливо характерні для української мови. За допомогою демінутивних форм Й. Рот не лише створює атмосферу українського довкілля, а й тонко, правдоподібно розкриває особливості побуту українських селян на початку ХХ століття. Демінутиви у творах Й. Рота – це ретельно продуманий авторський прийом, покликаний якнайповніше відтворити українську ментальність.

1. *Белая А.* Культурный потенциал семантики хрестонимов в поэме Н. В. Гоголя «Мертвые души» // Мова і культура = Язык и культура: П'ята міжнародна наукова конференція. – Т. 4: Мова і художня творчість. – К.: Collegium, 1997. – С. 24-28. 2. *Жайворонок В.В.* Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. 3. *Карпенко Ю. О.* Літературна ономастика: Збірник статей. – Одеса: Астропринт, 2008. – 328 с. 4. *Кочан І. М.* Лінгвістичний аналіз тексту: Курс лекцій для студентів філоло-

гічних факультетів. – Львів: Світ, 1999. – С. 24. 5. *Erben J.* Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. – 4., aktualisierte und ergänzte Aufl. – Berlin: Erich Schmidt, 2000. – S. 86-89. 6. *Roth J.* Das falsche Gewicht // Joseph Roth Werke. – 6. Band. – Romane und Erzählungen 1936- 1940. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 127-223. 7. Roth J. Der Leviathan // Joseph Roth Werke. – 6. Band. – Romane und Erzählungen 1936- 1940. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 544-574. 8. Roth J. Erdbeeren // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916- 1929. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 1008-1036. 9. Roth J. Radetzky marsch. – Amsterdam: Kiepenheuer & Witsch, 1999. – 413 S. 10. Roth J. Tarabas. Ein Gast auf dieser Erde. Roman. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2005. – 202 S.

Кузеванова О.В., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПОРТРЕТНИЙ ОПИС ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ ІСПАНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ТА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі твору Хуліо Кортасара «Rayuela»)

У статті розглядаються лексико-граматичні особливості перекладу українською мовою мовних одиниць, вжитих для портретних описів у романі Хуліо Кортасара «Rayuela».

Ключові слова: портретний опис, перекладацькі трансформації, художній переклад, мовна одиниця.

В этой статье рассматриваются лексико-грамматические особенности перевода на украинский язык языковых единиц, используемых для портретных описаний в романе Хулио Кортасара «Rayuela».

Ключевые слова: портретное описание, переводческие трансформации, художественный перевод, языковая единица.

This article focuses on the lexical and grammatical specifics while translation into Ukrainian of linguistic units for portrait description in Julio Cortazar's novel "Rayuela".

Key words: portrait description, translation transformations, artistic translation, linguistic unit.

Література, з огляду на словесну природу, є єдиним видом мистецтва, яке обмежене мовними рамками, на протипагу музиці, живопису, скульптурі чи танцям. Саме тому художній переклад має важливе і незаперечне значення в культурному розвитку людства, оскільки літературний твір доступний лише тим, хто знає мову, якою він написаний.

Характерні особливості художньої літератури, прояви індивідуальної манери письменника чи поета, зумовленої його світоглядом, впливом естетики епохи та літературної школи, велике розмаїття як лексичних, так і граматичних засобів мови в різних їх співвідношеннях,